ԱՍՏՂԻԿ
ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ

ԹԵՐԹԱԿԱՆ

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ,
ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԵՒ ԲՆԱԿԱՆ

ԱՏԱՐԻ ԹԻՒ 2. 1855 ՓԵՏՐՎԱՐ 1.

ԱՕԳՈՒՅՑ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

Թօղմաց. Թ. Երևելի Անգլիացւոյն Հայաստան ըրած ճանապարհորդութիւնը.

Այս մեծանուն ու համբաւաւոր ճանապարհորդը արդարև աշխարհիս շրջանը կորոյր պտըտած և իրեն ըրած ամէն մէկ ճամբորդութիւններուն վրայ երկարօրէն գրած է. ասոնց մէջ մենք մինակ իրեն Հայաստան ժողովրդին գալը ու անոր վրայօք տուած դէպքերուն հետաքրքրական տեղեկութիւնները թարգմանեցինք, ասոնց բաղդի մէկու մը մեր հայրենեաց հողին տուած գովութիւնը մեզի էվէրջի փառք ու պարծանք մը ըլլալն համար.

"Հոյ վաճառականներուն հետ տեսութիւն ըրած ժամանակս, կրկէ ճանապարհորդը, իրենց բնիկ երկրին վրայօք շատ խօսակցութիւն ըրի. երբեմն մը՝ դորն որ մեծամեծ օգուտներու միշտ ենթակայ կը տեսնէի.

Հայաստանը՝ քրիստոնէայ երկիրներուն խիստ քիչ ծանօթ է. Ինն աւանդութիւնոց համեմատ հոս էր Եդեմայ դրախտը, մեր առաջին ծնողաց երջանիկ բնակութիւնը, հոս Նոյի տապանը երկար ժամանականերէն Արարատի մը վրայ ծածանելէն

" Հոյ վաճառականներուն հետ տեսութիւն ըրած ժամանակս, կրկէ ճանապարհորդը, իրենց բնիկ երկրին վրայօք շատ խօսակցութիւն ըրի. երբեմն մը՝ դորն որ մեծամեծ օգուտներու միշտ ենթակայ կը տեսնէի.

Հայաստանը՝ քրիստոնէայ երկիրներուն խիստ քիչ ծանօթ է. Ինն աւանդութիւնոց համեմատ հոս էր Եդեմայ դրախտը, մեր առաջին ծնողաց երջանիկ բնակութիւնը, հոս Նոյի տապանը երկար ժամանականերէն Արարատի մը վրայ ծածանելէն

ու տարուբերելէն եաև, Աբարատ լեռան բարձր գագաթը նստաւ։ Այս մեծ հետաքրքրութիւն կ'ըզգայի այս քաղաքը ճանապարհորդելու, և բաւ բերեալ զաբար իմ հայ ծանօթներէս մէկուն հետ ընկերանալու պատեհութիւնը ունեցայ, որն որ իւր հայրենիքը պիտի դառնար։

Ամբայ եղած ժամանակիս օրը ցուրտ էր, և քիչ ժամանակէն բոլոր ճամբայները ձեան տակ թաղուեցան։

Խոլորովին ամայի, ծառերէ ու տունկերէ մերկ սահմանէ մը անցնելէս եաև, անտառներով ծածկած, բլուրներով ու ձորերով լեցուն տեղ մը հասանք. գեղեցիկ առուակները զասանք կը թրջէին, ու տհապին լեռներ ջրս կողմէն կը շրջապատէին, ուրանք բարձր ծերուկ ծառերով ծածկած էին։ Ինուրթեան այս զուարճալի տեսարանները, Ամերիկայ զով կանաչ անտառները աչքիս առջին բերին։ Բանի որ յառաջ կերթայինք, խիստ բարձր սահմաններ առջեւնիս կելլէր, ցուրտը կը սաստկանար, և ձիւնեալ կը խորնար։

Ամբան թափառական Բիւրաեր հանդիպեցանք։ Սոնք վայրենաբարոյ, հարուստ կերպով ուղածներնուն պէս հագուած, ու գլուխներնէն մինչեւ ոտքերնին դիպակներով, սուրերով, հրացաններով, ու տարբերանակներով զինեալ էին։ Սոնք շատ ուրախ կ'ըլլային, թէոր մեր վրայ յարձակէին ու կողոպտէին, բայց թէ թուով և թէ զօրութեամբ հաւասար ըլլալնիս՝ անվնաս անցան գացին։

Բանի որ Հայաստանի բարձր լեռներուն կը մօտենայինք, ուրիշ այն մեծ Արփատ գետը կը վազէ, ու կը թրջէ այն երջանիկ սահմանները, ցուրտը կը զօրանար, և լեռներէ եկէ լելնք ճամբորդութիւնները դժուար ու տաղտկալի կ'ըլլար։

Մենք այն խոր ձիւներուն մէջ կարաւանին առաջնորդ ութեամբ հետ ճամբայներէն կ'երթայինք, մեր ձիերուն ու ջորիներուն շարունակ սահելովը ու խնալովը մեծ նեղութիւն կը քաշէինք, և գրեթէ մէն ժամանակ կը պարտաւորէինք նոնց բեռը վար առնելու, ու նորէ բեռնաւորելու։

Շատ գիւղերէ անցանք, բայց մէն տեղ Ռուս տարաւոր զօրքեր եկած նստած ըլլալնին գրեթէ մէնքն ալ աւերակ դարձեր էին. վերջապէս գիւղ մը, անակ մը, մինչեւ անգամ հիւղ մը չի կար որ առանց վնասու պրծէր։ Գիւղին մէկուն մէջ հաղար տարուընէ աւելի հին եկեղեցի մը տեսանք, սովորականին պէս խաչաձև շինուած։ Այս եկեղեցին իւր հին կտորներովը, ու հեղհեղայաւելուածներովը, հնութեանց ճարտարապետութեանց մէկ հետաքրքրական մաս մը կը կազմէր. զարաւոր պատ մը ջրս կողմէն շրջապատած էր իրը պարիսպ։ Այս շուրջերնիս կենալ քանի որ ցուրտը ամէն մէկ վայրկեան կ'աւելնար, ու արեգակն ալ դէպ 'ի արեւմուտք կը խոնարհէր։

Տեղացիք սկսան մեզի իրենց պատրաստել, և ես ալ զուարճալի կրակ մը քով նստած կը տաքնայի, որ տեսեն մեր առաջնորդը իմ հայ բարեկամիս հետ սասսիկ վէճ մը ընելին եաև իմացուց մեզի, որ մենք կամ կը պարտաւորինք ուրիշ օթեւանի մը համար ճամբայնիս շարունակելու կամ թէ օր մը պիտի կորսնցունենք մեր ձիերը հոն հասցնելու համար։ Ամբ մը չըլլալով անմիջապէս ճամբայ ելանք. ցուրտը միտքս բերելով՝ այն տաքուկ ու զուարթ կրակին վրայ տրխուր ու նուաղած աչք մը նետեցի զորն որ ըսիսլուեր էինք թողելու։

Չի կրցայ այն ցաւալի դուշակու

Աղգիս և Ի քաջալերութիւն ուսում նաջան աշակերտելոց։

1854 Դեկտեմբեր 3. Էջնի Գաբուլի Մայր դպրատան քննութեանը գտնուելովս ականատես եղայ տղոցի յառաջադիմութեանը, որոնք հանդիսականաց որոշելովը Նարեկը անսխալ վերլուծեցին, գրաբառ ոտանաւորները տաճկերէնի, և տաճկերէնն խօսքերն ալ գրաբառի թարգմանեցին. Նարտասանութեան, Բնալուծութեան և Աշխարհագրութեան քննութիւն տուին. Սողոմոնի Երգ Երգոցի իմաստալից խօսքերը Աստուածաբանօրէն բացատրեցին։

Վասնորոց յոյժ զմայլեցայ ասոնց ամիր գործքերուն և սասակի ուրախութենէս ասիպեցայ որ գոնէ այսքան վերայիշեալ գործքերը յայտնելով վասն արդարութեան վկայագրեմ տեսածս, որ քաջնուսում Մահտեսի Գրիգոր Հայկաբանութեան դասատուին արդիւնքը ու աշխատութիւնն ալ գովութեան արժանի է։

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

Փոթորիկ [1]

Այս տեսակ վաստակով քիչ մը հող ծախու առեր էր, ուր տեղ ծովուն մօտ զուարճալի դիրքով սիրուն անակ մը շինել տուեր էր։ Սակէց Պէտէլ Նաւահանգիստը բոլորովին կ'երևար, և Նաւահանգստէն անդին ալ Ադրանաեան Ովկիանոսին մէկ քանի փարսախ տեղը կը տեսնուէր։

Ովսէլ նաւապետին ընտանիքին մէջ ծեր մարդ մը և իր կնիկը կային ու նաև Լուլեմսոը և Ենան անոր երկու զաւակները, որոնց վրայօք վերը խօսեցանք։

[1] Տես Թիւ 1. երես 8.

Այս վերայիշեալ ծերունին կէտ որսալու նաւի մը փարձառու հրամանատարն էր. բայց ժամանակէ մը ետեւ իր ծերութեանը պատճառաւ նաւը քաշուեր նստեր էր։

Ովսէլ նաւապետը երկու տարի էն առաջ էր որ կէսի սրտորդութիւն եղած էր, և միտքը դրեր և իր կնոջն ալ ըսեր էր թէ մինչեւ որ նաւը չէնցնէ ինքը ետ պիտի չդառնայ։ Ասիկա իր վերջին ճամբորդութիւնը ըլլալուն համար, կը կարծուէր թէ գոնէ երկու տարի պիտի քշէր մինչեւ իր դառնալը։

Հիմա ան գալու ժամանակները անցեր էին, և շաբաթներով իր ընտանիքը անձկանօք անոր գալուն կը սպասէին։ Այս միջոցիս տղաքները ամէն օր կեղրային անցնող դարձող նաւերը աչքէ կանցընէին, և շատ անգամ իրենց անանկ կուգար թէ տեսած նաւերնին Պէդոի Ենան է, որով Ովսէլ նաւապետը ճամբայ ելեր էր, և հաղար ու մէկ անգամ, ահա կուգայ, ահա կուգայ, կը պօռային մեծ հորերնուն և մօրերնուն, և այնչափ շատ կըսէին որ մեծ հայրերնին կամ մայրերնին ալ ականջ չէին դներ անոնց խօսքին։

Վերայիշեալ փոթորիկին առջի առտուն տղաքները հեռուէն նաւ մը տեսեր էին, որ առջինին պէս Պէդոի Ենան է կըսէին. աս ժամանակ անոնց խօսքին քիչ մը մտիկ ըրին։

Օդը դեղեցիկ օդ մ'էր՝ թէպէտ և սաստ, և հովը քիչ ըլլալուն նաւը շատ կամաց կը քալէր. յորեկուան մօտ նաւը էվէլքը մօտեցաւ և պարզ աչքով ալէկ չի տեսնուելուն համար ծերունին դիտակ մը հանեց, որ ուրիշ ժամանակ իրմէն զատ ուրիշ մէկը չէր գործածէր։ Ասիկա շատ ալէկ մէկ գործիք մ'էր, և ինքը ճամբորդութիւն ըրած տեղը միշտ իր հետը կառնէր, որով կարող եղեր էր

Այս վերայիշեալ ծերունին կէտ որսալու նաւի մը փարձառու հրամանատարն էր. բայց ժամանակէ մը ետեւ իր ծերութեանը պատճառաւ նաւը քաշուեր նստեր էր։

Ովսէլ նաւապետը երկու տարի էն առաջ էր որ կէսի սրտորդութիւն եղած էր, և միտքը դրեր և իր կնոջն ալ ըսեր էր թէ մինչեւ որ նաւը չէնցնէ ինքը ետ պիտի չդառնայ։ Ասիկա իր վերջին ճամբորդութիւնը ըլլալուն համար, կը կարծուէր թէ գոնէ երկու տարի պիտի քշէր մինչեւ իր դառնալը։

Հիմա ան գալու ժամանակները անցեր էին, և շաբաթներով իր ընտանիքը անձկանօք անոր գալուն կը սպասէին։ Այս միջոցիս տղաքները ամէն օր կեղրային անցնող դարձող նաւերը աչքէ կանցընէին, և շատ անգամ իրենց անանկ կուգար թէ տեսած նաւերնին Պէդոի Ենան է, որով Ովսէլ նաւապետը ճամբայ ելեր էր, և հաղար ու մէկ անգամ, ահա կուգայ, ահա կուգայ, կը պօռային մեծ հորերնուն և մօրերնուն, և այնչափ շատ կըսէին որ մեծ հայրերնին կամ մայրերնին ալ ականջ չէին դներ անոնց խօսքին։

Վերայիշեալ փոթորիկին առջի առտուն տղաքները հեռուէն նաւ մը տեսեր էին, որ առջինին պէս Պէդոի Ենան է կըսէին. աս ժամանակ անոնց խօսքին քիչ մը մտիկ ըրին։

Օդը դեղեցիկ օդ մ'էր՝ թէպէտ և սաստ, և հովը քիչ ըլլալուն նաւը շատ կամաց կը քալէր. յորեկուան մօտ նաւը էվէլքը մօտեցաւ և պարզ աչքով ալէկ չի տեսնուելուն համար ծերունին դիտակ մը հանեց, որ ուրիշ ժամանակ իրմէն զատ ուրիշ մէկը չէր գործածէր։ Ասիկա շատ ալէկ մէկ գործիք մ'էր, և ինքը ճամբորդութիւն ըրած տեղը միշտ իր հետը կառնէր, որով կարող եղեր էր

Խել մը ատեն նայեցան որ նաւը ալիքները պատառելով ճամբայ կառնէր, բայց վերջը մէկէն 'ի մէկ սեսան որ նաւը իր ընթացքը դարձուց, ու նորէն Ովկիանոսին ջուրերը ելաւ։

Այ ինչ պիտի ըլլայ, մայր իմ, հարցուց, պղտիկ Անան եռանդով մը։

Ինչ պիտի ըլլայ, ըսաւ Գուլիէլմոս, անոնց միտքը ժայռերուն վրայ ելլալ չէ։

Սիրելիներս, ըսաւ ծերունին, ցամաքէն փչած հովը վտանգաւոր է երբեմն։ Ծովուն վրայ պտրտողները ամանկ գիշերները ապահով տեղ կը բընտռեն։ Ընէկ ըսին որ ծովը ելան կրկին։

Վաղահաս փոթորիկը բունադատեց այն բազմութիւնը որ տուն դառնան, և այս ժամանակ այն խօսակցութիւնը եղաւ, որով մեր պատմութիւնը սկսեցինք։

(Պէպի ղարո-նակէ)

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆ

Դրուատանք ի Համայն Սուրբն

Յերկիրք լերման ժամանակաց
Մարգարէից տեսք հոգեզգեաց,
Առնու լերուն փրկիչաւ միայն
Ի Պաղեստին պատգամք նոցայն։
Ուստի յերկնուստ մեծ զբաւթուն
Էջ եռ զաւեռ զողջոյն սրբոյն,
Յորմէ մաքուրն անբիծ միշտ կոյս
Զէմմանուէլն ծընաւ մեր յոյս։
Բարբառ ձայնին յանոպատէ
Վեհ Յովհաննէսն զայս մեծարէ,
Թէ Տէր Յիսուս ահեալ հոգւով
Զաղգս հոգելից առնէ սիրով։
Նոքաւ զանձաւ ըզգերագոյն
Հոսանս հոգւոյն սրբին 'ի նոյն,
Աշակերտեալք մեզ ուսուցին
Ընտիրք արթունք ըստ պաշտօնին։
Վրկայն նախկին լեալ քարակոծ
Ծաղկեցան շատք 'ի բան 'ի գործ,
Իմն Գրիգոր մեծ Հայրապետ
Հայոց ջահ լոյս եղև քաջգէտ։
Ի նոյն 'ի բոլ փարձեալ բաղուածք
Ոակի ընտիր գըտան անհուանք,
Մինչ բընաւից վերջին վախճան
Ոբք են լեցին այս ամենայն։
Ուր վարդապետք խոստովանողք
Կոցցին գրիչք և ուսանողք,
Եւ մարտիրոսք վրկայք արեամբ
Կատարեսցին շատք նեղութեամբ։
Տես թէ ղնարդ բաժակն անմահ
Մատրուակեալ արար անահ,
Կամաւ տանջեալք 'ի սուր 'ի սանդ
Արդեւնին խաւար 'ի բանդ։
Կուրացան աչք տեսանելեաց
Բայց փայլեցան աչք ելթերաց,
Ունկ լսեալանք 'ի բաց անկան
Զերկինս բացին եօթնատեղեան։
Ծայրակրտուր փաղք օդին լեալ
Ըզհոտ անմահ հատուցին բուրեալ,
Լեզուք կրարեալ գործի բանին
Երագ չըեն պարծիլ յերկին։
Ի յատամանց ղաւրկ այնք քաղին
Բերանաբաց առնուլ ղոգին,
Ոբք հատանին երկուց ձեռաց
Մինչ տիրարձակ դուլ բարեղդեաց։
Կատարեցան մատուանց նոյին
Զի գրեսցին անուանք յերկին,
Այնք որովայնք մաքուրք հերձան
Հերձել յինքեանց ըզդայլ գաղան։
Կըտրատեցան սրբուանք և սուք
Լինել հատատ կեալ ոչ գրթոտք,
Որոց յանձնէն մարթք քերեցան
Զի քերեսցին բոլք ոգեսպան։
Հարմամբ ալին մարմնքեցան
Մաքրել ընկել հեշտ ախտ հիւծման,
Մատուանս մատուանս հատան ողջ ողջ
Զի յօգուածոցս ցաւք լեցին ողջ։
Տանջեցան միշտ բաղմահընար
Մեր փրկութեան լինել սատար,
Յօգուածոց բարձք բեկան սատիկ
Յոգեյոգ ըստիրս պընդել կանխիկ։
Գաւազանաւ յոյժ գանեցան
Ըզկնքսուութիւն կակղել մարդկան,
Տատասկ որածայր յերկոսի փութան
Ընդդէմ հանել սուր տերաւնական։
Բեւեռք մրխոտալք դարշապարաց
Առ բեւեռել յերկիւղ մեղաց,
Ոբք նեռաձիգ խոցոտեցան
Սիրով էին խոցեալ միայն։
Եւ գեղեցան 'ի գեղարանս
Ամենեկ 'ի նոյն ճրմելլ ըստիրս,
Բերանք լցան ջերմ կապարաւ
Շիկուցանել ղեռանդ անբաւ։
Զբարաւնալս 'ի դատ լըսեն
Արհամարհեալք ղերկիւղ ընկճեն,
Հրաժեշտ խոստմանց մեծաց տային
Զի հիւթանիւթք ոչ պանծացին։
Ի կախաղան յոսից կապին
Զընթացս ուղղել դիմել յերկին,
Ծանր երկաթովք արկեալ տանջին
Թեթեւս առնել հոգ զաշխարհին։
Ընդարանոցս շընչեցեալ տան

նստած կսկսին կրթուիլեան տեղը յառաջանալ։ Բաղաքին երևելի թաղերուն բոլոր տուներուն պատուհանները կարմրագոյն պատատակներու[1] կտորները կը կախեն ոսկիէ ժապաւէններով[2], հասարակութիւն հանդէսին մէջ տեղը եղած տուներուն առջեւի պատրաստուած նստարաններուն վարձքով կը բռնեն, ձիընթացութեան նախընթաց օրերը խաղի ասպարէզին մէջ ձիերը կը պատրաստեն զանոնք կրթելու համար։ Շատ մարդիկ կողովներով զանազան տեսակ դիմակներ ու այլանդակ զգեստներ կը բերեն կը վաճառեն, նոյնպէս ալ հրաբղխային հողէ շինուած ու կիրի ջրով ճերմկցած գնոտակներ մեծ կողովներով։ Դիմակովները ասոնք իրարու զարնելով կը ջարդուին, անանկ որ գեղմունը անոնց կտորներէն բոլորովին կը ճերմկի, և այն անհամար կառքերը բոլոր ասպարիզին մէջ վեր վար շրջադայած ժամանակ Բռօղոն գրեթէ շարժական Ալմանոն մը կը ձեւանայ. անթիւ ծաղրածուներ[3], ղուարճալի տեսարաններ, թատրոնական տեսակ տեսակ խաղեր, ու գրեթէ բոլոր աշխարհի էն գեղեցիկ տեսարանը նոյն օրը հոս կենդանի ազատներով ճեմողին առջեւն կը նկարուի. հանդէսին մէջ տեղը երկու անգամ թենդանօթ կը նետուի, առաջինը ժամը չորսին, որ հիմացրնէ թէ բոլոր կառքերը ու ժողովուրդը ասպարէզին մէջէն քաշուին. իսկ երբորդ թենդանօթին, որն որ առջինէն քանի մը վայրկեան ետքը կը նետուի, անմիջապէս բոլոր կառքերը ու ժողովուրդը մէկ կողմ կը քաշուին։ Ան տեղն Բռօղոնի մէջ կենդանիներ կը թողուն արշաւելու համար, որուն երկու կողմէն շուաններով անոնց ազատ ճամբան պատրաստուած է. որոնցի բերան մէկ աղաղակ մը կը վերնայ. և յետոյ իրարին լռութիւն մը կը տիրէ։ Արշաւանայ համար ընտրեալ ձիերը մէկ կարգի վրայ դէպ ի Սուրբ Պօղոսի հոկայաձև դրան առջին շարուած կը կենան, որոնց ճակատը սիրամարգի[1] և ուրիշ թռչնոց մեծ փետուրներով զարդարուած են, որոնք ամէն մէկ փոքր շարժումէն կը ծածանին. պօչերնին ու բաշերնին[2] ոսկիի կտրվածքներով զարդարուն կը փայլին, նոյնպէս ալ իրենց կողերնուն ու կռնակներնուն վրայ փայլուն անագի խեժոտ թղթէ թեթեւ թերթերը ու թիթեղները[3] զարդարուած են, որոնք քանի որ շարժին, ասոնք ալ շառաչման ձայներ կը հանեն. ձիերը անհամբերութենէ դրգռեալ, երկու ոտքի վրայ կը կայնին կը խաղան և շատ անգամ ոտքերնին գետինը զարնելով կը խլինջան. կողերնէն վար պողպատե[4] կապարէ[5]ու պլենձէ տախտակներ կախված է։

Վերջապէս Հռովմայի ծերակոյտը վերջին նշանը կուտայ, փողը կը զարնուի, աղեղէ մը նետը յարձակուելուն նման ձիերը առանց պահապանի կը թռին դէպի ասպարէզը. կողերնէն կապուած զանազան վետաղեայ զարդերը այնչափ կը դրգռեն զանոնք, որոնք անհնար կըլլայ կայնեցնելը, աս ատեն ժողովրդեան ձայնն ալ խարազանի մը շառաչմանը պէս կը լսուի։ Երկու վայրկեանի մէջ գրեթէ 865 կանգուն տեղ կը վազեն. ձիերը երբոր իրենցմէ առջեւինին հասնին շատ անգամ զանի կը խածնեն կը զարնեն կը հրեն ու վերջին ճիգերնին կը թափեն զանոնք իրենցմէ ետ ձգելու։

Ձիերը կայնեցնելու համար ասպարիզին վերջի ծայրը հատը չուան մը կը կապեն որոնց ալ անհնար կըլլ-

[1] Զարդանի։ [2] Էրիտա։ [3] Պուգալիա։

[1] Թաւուշ գուշտ։ [2] Փերչէմ։
[3] Շամանիա թիլլ։ [4] Շելեք։ [5] Գուրշուն։

լայ առաջ երթալ։ Այս գործողութիւնս քանի մը անգամ կը կրկնեն ձիերը, ինչման որ երեկոյեան ժամանակները մտնեայ, ու երբոր ձիերը վերջին անգամ կայնին, բարեկենդանի հանդէսին աւարտման նշանն է։ Այս միջոցին Հռովմայի բոլոր ժողովուրդը աւր ու բարձր ձայն մը հանած "է մոնթո քառնավալ, է մոնթո քառնավալ" պոռալով կը ցրուին, որ ըսել է բարեկենդանը լմնցաւ, բարեկենդանը լմնցաւ։

Ռամկական երգ։

Ռամկական երգ ըսուածը Հայաստանու մէջ առջի ժամանակները խիստ յարգի ու պատուաւոր կը սեպուէր, և հասարակութեան մէջ թէ աստուածակ և թէ Պողոսեան ըսուած երգերը մարդիկ բերնուց կերգէին, որոնցմէ Հայաստանի գեղաձիծաղ հովիտները արձագանգ կուտային։

Խորենացի մեր քաջ պատմագիրն ալ աս Պողոսեան ըսուած երգերը յիշած է իր պատմութեան մէջ. մենք ալ արժան կը սեպենք աս տեսակ երգեր մեր ձեռքը հասած ժամանակը օրագրիս միջոցաւ հրատարակել, որով ազգերնուս նախնի դարերուն մէջ գտուած բանաստեղծներուն գեղեցիկ զուսցուածքներուն և անոնց բանեցուցած ալիւր ոճերուն վրայօք տեղեկութիւն մը կունենանք։

Հետեւեալ երգս, զոր մեր ինդրանօքը յուզարկած է մեզ Հայաստանու կողմէն Պ. Մ. Ա. Մարգարեան մեր վաղեմի արդոյ բարեկամը, խիստ գեղեցիկ ու ազդու է իր ազնիւ ոճին ու իմաստին կողմանէ։

Հեղինակը այնպիսի գեղեցիկ կերպով գրիչը առեր է զանի որ կարդացողը կիմանայ անոր իմաստին ազնուութիւնն ու անուշութիւնը։

Ուստի մենք ալ մեր այս ազգասէր բարեկամին շնորհակալ ըլլալով, կը փութամք զանի մեր արդոյ ընթերցողաց ալ հաղորդել։

Սուտ ես դիմացիր, ոնց դիմանամ,
Մի թէ ես եմ քաջ,
Տարտիս արա մէկ ճար։
Կեանքս մաշեցիր բոլորովին
ամենը խսպառ,
Իս յաւէն ա գըժուար։
Իսքան նեղութիւնը ինձ մի տալ
անողորմաբար,
Մէ դու իմ սիրահար։
Ընդին պարգեւիցդ պարգեւեա
ընդ քոյոցդ ըզքոյս,
Ողբոցիս նորաբոյս։
Եկ, սէր իմ ազնիւ, աղաչում եմ
խղճա խղճալոյս,
Տուր բաւականին յոյս։
Իշ ինքնդ էս անտանելի
ցաւոյս գըտեր հնար,
Ինձ մի թողուլ անճար։
Սուտ ես դիմացիր, ոնց դիմանամ,
մի թէ ես եմ քաջ,
Տարտիս արա մէկ ճար։
Շատ վախտ ա քաշում եմ
կարօտդ չէս գալիս երես,
Մինչ ե՞րբ դիմանամ ես։
Իմ դժբաղդութիւնս ինձ բաւ ա,
մի անել էդպէս,
Կեանքս արեցիր կէս։
Ողորմութիւն արա աղքատիս,
քաշիր մօտդ տար,
Տանջիլ մի չարաչար։
Սուտ ես դիմացիր, ոնց դիմանամ,
մի թէ ես եմ քաջ,
Տարտիս արա մէկ ճար։
Վախտ որոտում ես, վախտ ամպում ես,
վախտ մթնում ես շատ,
Ընձրեւում ես կաթ կաթ։
Վախտ հարաւային հողմոյ նման
հնչում էս խիստ ատատ,
Իս ընում էմ ըզդատ։
Վախտ բարկանում էս, վախտ նեղանում,

ինձ կամենում էս չար,
Սարսափում ա աշխարհ.
Ասում էս դիմացիր, ո՞նց դիմանամ,
մի թէ ես եմ քաջ,
Տարտիս արա մէկ ճար։
Զարակամներդ խօսքերը
քեզ խրատ էս առել,
Ինձ դու եատ էս արել.
Ուրիշներու հետ սէր անելդ
առատ էս արել,
Խիստ շատ վատ էս արել.
Ես իմ բաղդիցն եմ գանգատուր
միշտ ու մուղարար,
Ինձ չէ տալի դադար։
Ասում էս դիմացիր, ո՞նց դիմանամ,
մի թէ ես եմ քաջ,
Տարտիս արա մէկ ճար։
Ցաւերդ ինձ էս տալիս ուրիշներուն
քաղցր խօսելդ,
Ինձ էս ա քո խելքդ.
Ինձնից աւելի ասա տեսնեմ
ո՞վ ա քո տէրդ,
Ինձնայ տայ քո սէրդ.
Գուն քո տարտերդ լաւը գիտես
խեղճ Ադամ Աղբար,
Այլքն լ՞նչ էին խոսալ։

ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ճիպիլթէռայի պաշարումը։

1779 ին Սպանիացիք Ճիպիլթէռայի բերդին վրայ յարձակեցան, որն որ բարձր ժայռի մը վրայ հաստատուած է։ Այս բերդը միջերկրական ծովուն մէջ Անգղիացւոց նաւատորմիղներուն[1] ու վաճառականութեանը համար շատ յարմար տեղ մը կը սեպուէր, զորն որ Պարոն Գէորգ Ռուք Սպանիացւոց ձեռքէն առեր էր։

1704 ին Իլիոդ Անգղիացւոց զօրապետը իւր հրամանին տակն ունէր հինգ հազարէն աւելի բերդապահ[2] զօրք, ու իր պաշտօնը զարմանալի հանճարով մը ՝ի գործ դրաւ։

Սպանիացւոց առաջին և միակ ձեռնարկութիւնն եղաւ զանի ամուր կերպով պաշարել, այն նպատակաւ որ գուրսէն ներս գալիք պաշարները[3] արգիլեն։ Այս պաշարումը քաղաքին մէջի եղած ուտելիքներուն գինը բարձրացուց. այսինքն որթոս, սէր խարի ու կովու մսերը սովորականէն ուրեմն անգամ էվէլ. մէկ հաւը կէս կիսնի[4] ու ուրիշ բաներն ալ ասոնց նման։ Բայց 1780 յունվարի մէջ Անգղիացւոց Ռոտնի ծովապետը[5] երկու փառաւոր յաղթութիւն ըրաւ Սպանիացւոց նաւատորմիղներուն վրայ, և բերդը անոնց ձեռքէն խլեցաւ։

Ռոտնի անկէց մեկնելուն պէս թշնամին պաշարման պատնէշը[6] նորոգեց, ու յունիսի վեցերորդ գիշերը տասը հատ կրակ ընող նաւ խրկեց ծովածոցին[7] մէջ եղած համբարանոցները[8] և նաւերը բռնկցնելու համար. բայց Անգղիացւոց նաւատորմեցոյ[7] քաջութիւնն ու արիութիւնը առ ամէն խորհուրդները՝ ի դերեւ հանեցին՝ իրենց նաւակները հեծած անոնց կրակ կարած նաւերը բռնելով ու ջուանով քաշելով իրենց նաւերէն հեռացուցնելով։

Պարապարահ զօրքերը Սպանիացւոց նաւակներուն ձեռքէն մեծ նեղութիւն կրեցին։ Պաշարման պատնէշը հետզհետէ կը շարունակուէր, ու բերդը մնալիք պաշարներուն ճամբան բոլորովին գոցուեցաւ, ուրանք Վերիկէն հոն կը տարուէին։ Ուտելիքներուն սակաւութենէն շարունակ աղը կոխուած կերակուր ուտելուն համար մէջերնին գոնջութիւն[8] ըսուած հիւանդութիւնը ծագեցաւ, որն որ վրանին գրուխնին վերքերով լեցուց, և շատ քաջ պա-

[1] Ջանիրե։ [2] Մէկ կիսին քսանմէկ շլինկ է։
[3] Գաբուտան բաշա։ [4] Թատպա։ [5] Լիման։
[6] Ամդար։ [7] Կէմիճի։ [8] Կէրլիք։

[1] Տօնանմա։ [2] Գալէ պէրքէխի։

կուքին ժամանակները գրեթէ բոլոր-բովին դադրեցաւ, և սկսաւ հրալից փամփուշտներ՝ նետել 'ի նշան տառապանաց։

Կէս գիշերէն ժամ մը ետև անառաջուընէ մխացող նաւը բռնկեցաւ և անանկ ցորեկուան պէս լոյս մը եղաւ որ Անգլիացիք կարող եղան իրենց թնդանօթները վերջին ճշդութեամբ գործածել։

Կէս գիշերէն երեք կամ չորս ժամէն ետև վեց նաւ ալ բռնկեցաւ և վեց նաւ ալ օդը ելան և շատերն ալ մոխիր դարձան մինչեւ անգամ բան մը չի մնալով։

Ը. փառաւոր յաղթութիւնը կրբակ կարած ռուսերուն արդիւնքն էր։ Յարձակումը բոլորովին դադրեցաւ, և թշնամին՝ ալ չհամարձակեցաւ յառաջ գալ իր ուժովը։

1783 ին աս ազնուական բերդը Անգլիացւոց ձեռքը մնաց, և խաղաղութեան դաշնադրութիւն մը հաստատեցին վերջը։ Իլիոդ զօրապետին Լորտ Հիթֆիլտ անունը շնորհեցին, և անոր կենդանագիրը դեռ Անգլիացւոց Ազգային Սրահ ըսուած տեղը Ռիսլիթէռայի բանալիները ձեռքը բռնած կը կենայ։

Տ. Կ. Խաչիկեան։

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Երկու անուանի գողեր

Հոլիս թէ յանցաւորաց պատմութիւններուն մէջ այս երկու տիեզերահռչակ գողերուն այսինքն Ռօնաթան Ուայլտ և Ռոբ Շերհարտի պատմութեան նմանը կայ։ Յիրաւի հռչակաւոր էին այս երկուքն ալ իրենց արհեստին մէջ, բայց իրարմէ շատ տարբեր մարդիկներ էին։

Ռօնաթան Ուայլտ անանկ երեւելի էր իր օրերուն մէջ որ Ֆիլտինկ[1] հռչակաւոր հեղինակը անոր վարքը գրի տակ անցուց։ Ինքը կը պատմէ թէ անիկա ինքզինքը անանկ գողութեան տուեր էր, որ իր վճիռը կրելուն կախարանին առջեւը կայնած ժամանակն անգամ հաղարաւոր 'ի զընին կեցողներուն ներկայութիւնը դահիճին գրպանէն երեք դալեռ խլեց։

Այս եղեռնագործը Անգլիայի մէջ Ուէլսէր — Համբթօն քաղաքէն էր 1782 ին ժամանակները ծնած։

Ինքը պղտիկուց Լօնտրա դացեր էր։ Ամէն բանի մէջ շատ աղէկ ճամբայ կը բռնէր և գողի ընկերութիւն մը կազմեր էր, որուն գլխաւոր կարգադրիչը ինքն էր։

Ան իր չարութեան ընթացքին մէջ ինքզինքը հմտուտ մարդ մը կը ձեւացնէր ամէնուն, և մէկին մէկալին կերթար կը զբաղէր ան գողցուած բաներուն ուր ըլլալը, որոնց ինքն էր պատճառ եղած, որպէս զի աս կերպով իր անունը անմեղ հանէ, ու ան դանուած բաներուն համար ալ վարձք ընդունի։ Երբոր իր բանին գալու ըլլար նէ իրեն սրիկայ ընկերներուն դէմ վկայութիւններ կընէր դատաստաններուն մէջ, և կըսեն թէ իր ընկերներէն հարիւրի չափ մարդոց գլխանին կտրել տուած էր, կամ իր գլուխը ազատելու և կամ իր գրպանը լեցընելու համար։

Ռօնաթան ասանկ շատ տարիներ չբռնուեցաւ, բայց շատ ժամանակ զանազան մեծ եղեռնագործութիւններ ընելուն համար, վերջապէս բռնուեցաւ 1725 մայիսի 24 ին, և Դիսպրին քաղքին մէջ կախուեցաւ, բոլոր ժողովրդոց նախատելի ըլլալով։

Սրիկա անանկ գէշ բնութեան տէր մէկն էր որ իր բոլոր մարմնոյն վրայ շատ մը վերքերու նշաններ կային։ կոկորդը կարած, և գլխուն սկաւառակը երկու տեղէն ճեղքուած էր։

[1] Ֆիլտինկ։

և հոն իջնալու ալ շատ յարմար էր, ուստի որոշեց որ հոն իջնայ. բայց նայեցաւ որ անկէ վար ցատկելը վտանգաւոր պիտի ըլլայ իրեն, շուտով մը բերդը դարձաւ, և իրեն անկողնին ծածկարանը առնելով, հոն եկաւ և մատուռէն գողցած երկաթովը բերդին վրայ կամեց և կամոց մը վար սահելով տանը վրայ իջաւ։

Այս հնարքը կատարածին պէս ժամը մը ինը զարկաւ և բարեբաղդաբար տանը յարկին դուռը բաց ըլլալուն շուտ մը ներս մտաւ անկէ, և գետնին վրայէն սողալով անձայն վար իջաւ, ու խօսակցութեան ձայներ առաւ. բայց իր երկաթներուն ձայնէն սենեակէն կին մը դուրս ելլելով "ադ ինչ ձայն է" ըսաւ. ան տեսն մէկը մէկալը ըսին թէ կարելի է շան կամ կատուի ձայն ըլլայ ասիկա։ Երբոր Շէբհարա կրկին սողալով եկած տեղէն վեր ելաւ, հոն երկու ժամու չափ ըսպասեց։ Երկրորդ անգամ դարձեալ համարձակեցաւ վար գալ, բայց երբոր ընտանիքին եղած տեղին մօտեցաւ, լսեց որ սենեակին մէջի եղող հիւրերէն մէկը մնաս բարով ըսած կը մեկնէր, ծառան ալ ձեռքը լոյս մը առած կ'երթար. և անիկա ետ դարձած սենեակին դուռը գոցելուն պէս, մէկէն փողոցին դուռը բացաւ և անկէ փախաւ, որ ժամն ալ աս սատեն տասներկուքը գայէր էր։

Ճաք կրկին սկսեց իր առջի ընթացքը շարունակել, բայց նորէն բռնուեցաւ, և այս անգամ ալ փախչելու վարպետութիւն մը չկրնալ բանեցընելուն համար, դատաստանը կրուեցաւ և 1724 Նոյեմբեր 16ին Դիպլրն քաղաքին մէջ կախուեցաւ 23 տարեկան ըլլալով։

Ո՞հ ինչ աղետալի կեանք, և ինչ նախատական մահ, արդարեւ կը համարձակիմք ըսել թէ ասանկ տաղանդի և ճարտարութեան տեր մէկը հարկաւ պիտանաւորութեան և պատուոյ ասպիճանի մը կրնար հասնիլ թէ որ ինքը մարդ ըլլար նէ։

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԴԻՏՈՒԹԻՒՆ

Հարցուն[1]

Չկայ անանկ հասակ մը, ցեղ մը կամ կազմուածք մը որ աս գեշ սխալէն ազատ մնացած ըլլայ. ոչ ալ որևիցէ դեղի կամ բժշկի կարգադրութեան համեմատ դարմանի մը զօրութեամբ կրնայ զանի արդիւնքով։

Ամէն մէկ կլիմայի տակ եղող բնակիչ ցուրտ կառնէն, ամենամեծ զգուշութիւնն անգամ չի կրնար զանոնք անոր յարձակումէն պաշտպանել։ Թէեր մարդկային մարմինը ջերմութեան միօրինակ աստիճանի մը մէջ շարունակաբար պահուած ըլլար, արդարև անկարելի պիտի ըլլար ցուրտ առնել. բայց որովհետև աս բանս որևիցէ միջոցներով 'ի գործ չի կրնար դրուելուն համար արտաշնչութիւնը այսինքն շունչ առնել տալը շատ փոփոխութեանց տակ պիտի իյնար։

Այսանկ փոփոխութիւնները երբոր պզտիկ ըլլան առողջութեան չեն վնասեր, բայց երբոր մեծ ըլլան ան աստեն վնաս կուտան։

Երբոր կուրծքին բռնուելէն, քթին լեցուելէն, անսովոր անհանգստութենէ մը, գլխու ցաւէն և այլն, հասկցուի թէ արտաշնչութիւնը խափանուէր կամ թէ այն անձը պաղ առեր է այն աստեն պէտք է որ քիչ բան ուտէ, գոնէ իր օրական կերակրին սովորական չափը պակսեցընէ, և զօրաւոր ըմպելիքներէն ետ կենայ։

Սոխ, ձկան, հաւկթի, կաթի, և ուրիշ անուշադ տուող կերակուրներու տեղ պարզ շաքարով շինուած պաք-

[1] Գեղեցիկ։

թաղ տայ ու օդն ալ կակուղ ըլլայ, վերոյիշեալ դարմաններըը գործածել, և քիչ մ՚ալ գուրս ելլելու և պտըտելու է։ Կամակոր հարբուխը զոր ոչ մէկ գեղ մը կրնայ անցընել, կըրնայ ան գեղեցիկ վարժութիւնով և կերակրի յարմար ղգուշութիւն անցնիլ։

Ոտքերը ու սրունգները տաք ջրի մէջ դնելը արտաշնչութեան նըրդուելուն շատ մեծ օգուտ կընէ. բայց ասոր ալ հոգ առնելու է որ ջուրը շատ տաք չըլլայ, չէնե կը վնասէ։ Պէտք չէ որ արիւնէն տաք ըլլայ և հիւանդը ասիկա ընելուն պէս անկողին պիտի մտնայ։

Ոտքերը տաք ջուրը դնելը, անկողին մտնելը և տաք վարտակէ խիւս կամ ուրիշ տկար հեղուկներ խմելը, աշխարհիս մէջի բոլոր տաք և քրտինք բերող դեղերէն աւելի շուտով ջլատյաւութիւնը[1] կանցուցնէ և արտաշընչութիւնը կը նորոգէ։

Հասարակ հարբուխը անցընելու համար պէտք եղած դեղերը ասոնք են. և թէպէտ հիւանդը սիրիզէն աս ճամբան բռնէ հաղիւ թէ չը յաջողելիք կրլլայ, բայց երբոր ան նշանները ժուժկալութեամբ[1], տաք կենալով, տաք հեղուկներ խմելով չեն նուազիր, ան ատեն ուրիշ ախտի մը մտնելուն կը վախցուի. ինչպէս կուրծքի բորբոք, ատատիկ տենդ[2] կամ ուրիշ ասոնց նման հիւանդութիւններ։ Թէ որ շնչերակը[3] ատատիկ և յաճախ ըլլայ, մորթը տաք և չոր և հիւանդը կուրծքին կամ գլխին կողմանէ ցաւ զգայ, պէտք է անկէ աբիւն առնել և ծիրանեգոյն տենդին[4] մէջ տրուած զովացուցիչ փոշիները տալ անոր երեք կամ չորս ժամը հեղ մը մինչեւ որ փարհարութիւն[5] տան։

[1] Սինիր ազբոը։

[1] Փերհիզ։ [2] Սրթմա։ [3] Դավզ։
[4] Գըզըլ խասթալըզը։ [5] Իսալ։

ՕՈՒՐԱԾԱԼԻՐ

Կապիկի մը ճարտարութիւնը։

Լօրտ Դենհամ ամերիկեան ամիրայութեան խոհարարը անանկ մէկ կրմեալ կապիկ մը ունէր, որ ամէն կերպով իրեն օգնական ըլլալէն Ի զատ բոլոր սրսրուն ու հաւերուն փետուրներն ալ ազէկ մը Ի՚ը փետուրը ու կը մաքրէր։

Օր մը խոհարարը այս տարօրինակ կենդանիին առջեւն զոյգ մը կաքաւ կը դնէ փետուրը ու մաքրելու համար։ և ինքը կերթայ։ Երբոր կապիկը խոհանոցին եռաւ բաց պատուհանին առջեւը նըստած իր գործին զբաղած և տակաւին մէկ կաքաւը փետուած մէկ կողմը կը դնէ։ մէյ՚մ՚ալ նոյնս բաղէ մը վրան հանելով կը յարձակէ զանի։ Խեղճը ասոր հմտար շատ կը տրամի. ինչու որ ազէկ գիտէր որ տէրը բանը իմանալուն պէս չափազանց ծեծ պիտի ուտէր։ Վերջապէս սիրտ առնելով մէկալ կաքաւը ձեռքը կառնէ ու կը մաքրէ և ան բաց պատուհանին առջեւը գնելով, ինքը մէկ կողմը կը պահուրտի. բաղէն իւր պարարտ և գեղեցիկ սրսին համը բերանը մնալով մէյ՚մ՚ալ կուգայ, ան մաքով որ եմէ բաղդը ան անգամուն ալ նոյն որոր իրեն շնորհէ փառք տալով փորը կըշտացնէ. և երբոր ան յաւսով սրսուհանին կը մօտենայ, կապիկն է մէկէն վրան կը ցատկէ կը բռնէ զանի և իսկոյն գլուխը կը փրցուցնէ և փետուրներն ալ փետրելով բաղէն ալ կաքաւին քովը կը դնէ։

Վրան շատ շնորհիւ խոհարարը կուգայ ու իր կաքաւին բաղէի փոխուելուն վրայ շատ կը զարմանայ. բայց առաւել զարմանալին ան կըլլայ որ լեղու ունեցողէ մը աւելի զանազան շարժմունքներով անոր բան մը կուզէ որ իրաւունքը ան է. "ահա քու զոյգ մը թռչունդ"։

Յունկար ամուսն հանելուկին բացատրութիւնը։

Յունկար ամուսն հանելուկին գրամ էր, որուն ուսանողը բացատրութիւնը խրկած է մեզի Պ. Աբեղոյ խաշատուրեան ուսուցիչեան պատուին, զոր որ սիրով կը փութամք հոս հրատարակել։

Իրաւ, բանդգ չէ կենդանի,
Զի չունի տաք քարքառ,
Ամէնքը կը սիրեն զան,
Տեղ չեն թողուր տանելու։
Առատաձեռն մարդուն ձեռքը
Իր նայ զան լաւ գործ կ՚ածէ,
Իսկ ագահը հոգին կուտայ,
Թէ որ դրամ մը վատնէ։

ՀԱՆԵԼՈՒԿ

Կատու մի եմ գիշերն տեսնող,
Տեսնող կուրաց առաջնորդող,
Վրանդներին եմ ապատող,
Ամէնի կանթեղ մ՚է վեր յարգող։